

УДК 021.4:027.53:908](477.51-25)"1974/2024"

Каганова Ірина Яківна,

заслужений працівник культури України,

завідувачка відділу краєзнавства,

Чернігівська ОУНБ імені Софії та Олександра Русових,
м. Чернігів,

Студьонова Людмила Валентинівна,

заслужений працівник культури України,

бібліотекар відділу краєзнавства,

Чернігівська ОУНБ імені Софії та Олександра Русових,
м. Чернігів.

ПІВСТОЛІТТЯ ДІЯЛЬНОСТІ КЛУБУ «КРАЄ- ЗНАВЕЦЬ» ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОУНБ ІМЕНІ СОФІЇ ТА ОЛЕКСАНДРА РУСОВИХ (1974–2024)

Історія Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Софії та Олександра Русових гідна уваги, всебічного вивчення і збереження для нащадків. Заснована понад 140 років тому громадська бібліотека у Чернігові – нині головна книгозбірня Чернігівської області – визнаний науково-інформаційний, краєзнавчий, науково-методичний, культурно-просвітницький центр регіону. Бібліотека володіє багатим, накопиченим упродовж десятиліть універсальним фондом друкованих видань, створює власний інформаційний продукт – видає численні бібліографічні, методичні, довідкові посібники, формує сучасний електронний ресурс.

Неабияку історію має і краєзнавча діяльність бібліотеки, адже краєзнавство завжди було пріоритетним напрямком роботи Чернігівської обласної універсальної наукової

бібліотеки. Вона володіє унікальним матеріальним ресурсом знань з історії Сіверського краю, її фонди та довідково-бібліографічний апарат дають можливість забезпечувати інформаційні та духовні потреби користувачів.

Далекого 1966 року, у січні, книгозбірня отримала статус державної обласної наукової бібліотеки універсального профілю та водночас – залишалася ідеологічною установою. Саме тоді розпочалась робота над виконанням постанови Ради Міністрів УРСР щодо написання Чернігівського тому серії видань «Історія міст і сіл Української РСР», яка сприяла відродженню краєзнавства на Чернігівщині. Навколо бібліотеки об'єдналося товариство ентузіастів-дослідників минувшини рідного краю. З 1972 року вони збиралися спочатку на «краєзнавчих четвергах», а потім – «п'ятницях», у читальному залі бібліотеки, який тоді розміщувався на території Єлецького монастиря. На ці зустрічі приходили читачі, яких цікавили знахідки краєзнавців В. Є. Куриленка, М. П. Таратина, Д. П. Калібаби, В. Ф. Покотила, Д. О. Хропачова, М. Т. Яцури, І. І. Єдомахи, І. П. Дудка, Й. І. Давидова та ін., якими вже були написані книжки, статті, укладені бібліографічні посібники, а згодом організовані музеї.

То був час, коли в Україні набирала оберти дисидентський рух. Ось чому радянська держава та комуністична партія, спираючись на бібліотеку як на ідеологічний заклад, приділяли велику увагу створенню клубів за інтересами громадсько-політичного спрямування у стінах бібліотек. Тому, мабуть, «краєзнавчі п'ятниці» в 1974 році і були перетворені на клуб «Краєзнавець». Пізніше, у 1982 році клуб «Краєзнавець» був оформлений документально.

Діяльність клубу було регламентовано статутом. Статут передбачав такі основні напрями роботи:

- а) збирати матеріали з історії Чернігівщини з найдавніших часів до наших днів;
- б) виявляти учасників і свідків видатних подій, які відбувалися в нашому краї;

- в) організовувати екскурсії по області;
- г) підтримувати зв'язок з науковими установами та організаціями.

Обумовлені були права й обов'язки членів клубу, склалися план роботи, щоденник заходів, список членів клубу, структура клубу, атрибути клубу (девіз, емблема).

На організаційному засіданні клубу «Краєзнавець» членами правління було обрано: завідувачку відділу Чернігівського історичного музею (пізніше імені В. В. Тарновського), трьох представниць Чернігівського бюро подорожей та екскурсій, які проводили заняття в міській школі екскурсів, проректора з виховної роботи ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, студента цього вишу, двох бібліотечних працівників. Головою правління, президентом клубу, став кандидат історичних наук, проректор (пізніше декан історичного факультету) ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка Олександр Коваленко (майбутній професор Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, голова Чернігівської обласної організації Національної спілки краєзнавців України), заступником голови – завідувачка відділу Чернігівського історичного музею Світлана Половнікова (з часом заслужений працівник культури України, лауреат премії імені М. Коцюбинського) та два бібліотечні працівники – Борис Жинжеров і Людмила Студьонова (з часом заслужений працівник культури України). Згодом члени правління переобиралися. Були утворені секції – історична, літературна, музична, фольклору та етнографії, кіномистецтва на чолі з відомими в місті фахівцями. Девіз клубу – слова Павла Тичини: «Забудеш рідний край – тобі твій корінь всохне». За сприяння читачів сектору краєзнавства і членів клубу, працівників Чернігівського заводу автозапчастин, було виготовлено значок з емблемою клубу «Краєзнавець».

Засідання відбувалися раз на місяць. А інколи і частіше... Ці засідання носили різний характер: творчі зустрічі,

читацькі конференції, дискусії, «круглий стіл», бенефіс автора, літературно-музичні композиції у виконанні учасниць самодіяльної театральної студії «Бібліобус» – співробітниць бібліотеки. Були й виїзні засідання.

Тематика засідань була різноманітна, з урахуванням кон'юнктури часу:

партійні і профспілкові з'їзди (запрошення делегатів від Чернігівщини); ювілеї відомих більшовиків, уродженців Чернігівщини; діяльність чернігівських партизанів і підпільників 1941–1943 рр.; рух на Чернігівщині за створення СРСР; сила братерства (інтернаціональні зв'язки трудящих Чернігова з народами братніх республік); архітектурна забудова Чернігова в 1980–2000 рр. тощо. Кожне засідання супроводжувалося тематичною книжково-ілюстрованою виставкою і оглядом літератури, представленої на виставці.

Упродовж 1980-х років у клубі «Краєзнавець» відбулося багато засідань. На деяких з них варто зупинитися детальніше. Спільно із кафедрою історії України ЧДПІ імені Т. Г. Шевченка проведено засідання клубу на тему «Друга республіканська історико-краєзнавча конференція і перспектива розвитку історичного краєзнавства на Чернігівщині. У Чернігівському історичному музеї проведено засідання з нагоди 75-річчя XIV Археологічного з'їзду, який відбувся в Чернігові 1–12 серпня 1908 року. Доповідь зробив кандидат історичних наук, знаний археолог В. П. Коваленко, окресливши участь сучасних чернігівців в археологічних експедиціях на терені області. На питання аудиторії відповідали учасники розкопок.

Установилися взаємно корисні відносини клубу «Краєзнавець» з Чернігівською обласною письменницькою організацією, керованою Станіславом Реп'яхом – добре знаним поетом і публіцистом. Завдяки йому на засіданнях клубу відбулися незабутні творчі зустрічі із сербським поетом, театрознавцем і критиком Міланом Ніколічем, який при-

святитв Чернігову чотири вірші, перекладені українською мовою Станіславом Реп'яхом; азербайджанським поетом, художником І. В. Аванесовим, автором книги поезій «Второй перевал» (Баку), до якої вміщено вірш про Чернігів; з відомим письменником, уродженцем Чернігова, письменником Анатолієм Рибаківим; київськими письменниками, земляками, Олексою Ющенко, Юрієм Мушкетиком, Юрієм Збанацьким, Леонідом Горлачем, Віктором Кавою та іншими.

Стало традицією на засіданні клубу «Краєзнавець» представляти молодих

талановитих чернігівських літераторів (нині відомих в Україні митців). Деякі з них вже тоді мали перші скромні поетичні збірники. Це Дмитро Іванов, Василь Струтинський, Володимир Сапон, Василь Буденний, Яків Ковалець, Олександр Олійник, Петро Пулінець та інші.

Наприкінці 1980-х років тематика засідань клубу «Краєзнавець» набула іншого характеру. Було це пов'язано з тим, що у Радянському Союзі заговорили про втрати 1930-х років. Об'єктивно-історичної оцінки потребувала колективізація, роль Сталіна у створенні в країні режиму свавілля та беззаконня, бо неясно було, як тепер оцінювати ці явища. Така не конкретика в поглядах тодішнього партійного керівництва, на диво сприяла доступу істориків до деяких архівних документів, раніше заборонених для вивчення. З'явилася низка вражаючих публікацій на шпальтах газет і журналів.

Одним із авторів таких матеріалів був чернігівський історик, рухівець Віталій Розстальний. На засіданні клубу «Краєзнавець» його розповідь «Сталінські репресії на Чернігівщині» у супроводі фотокопій документів, викликала бурхливу дискусію серед присутніх. Важко було вірити фактам, про які вони чули. «Повернуті імена письменників» – тема засідання клубу, на якому відбулась зустріч з молодим журналістом і дослідником Владиславом Савенком.

Він розповів про долі забутих письменників Чернігівщини, репресованих у 1930-х роках, які поверталися своєю творчістю в українську літературу.

90-ті роки XX століття та початок XXI ст. позначилися економічними, соціально-політичними та культурними змінами у державі. Змінилася і змістовна складова роботи клубу «Краєзнавець». Провідними стали теми повернення історичної правди про Україну і Чернігівщину, видатних діячів, що народилися або творили на чернігівській землі. Так, вперше на засіданні була представлена життєва і творча доля українського поета, громадського діяча й педагога Миколи Вербицького (1843–1909). Він народився у Чернігові і вічний спокій знайшов у рідному місті. Автор двох рядків із Гімну України та українського перекладу «Слова о полку Ігоревім». Виступили науковці Чернігівського історичного музею, літературно-меморіального музею М.М. Коцюбинського, письменники.

Уперше широко обговорили життєвий і подвижницький шлях діячів Української Чернігівської Громади. Представляв діяльність товариства аспірант Інституту історії АН України Юрій Русанов, випускник ЧДПІ імені Т.Г.Шевченка. Відбувся літературний вечір, присвячений талановитому і суперечливому Пантелеймону Кулішу. 90-річчю відродження Чернігівської «Просвіти» було присвячено засідання клубу на тему «Воскресіння духовних руїн». Директор літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського, внук письменника Юлій Коцюбинський, розповів про історію заснування у 1906 році «Просвіти» у Чернігові, про її керівників, драматичні сторінки в житті організації.

Здійснилася мрія чернігівських істориків і краєзнавців: побачив світ історико-просвітницький журнал «Сіверянський літопис», презентація якого відбулася на засіданні клубу 16 березня 1995 року. Часопис представив ініціатор його створення і головний редактор Сергій Павленко – чернігівський журналіст, краєзнавець і дослідник історичної

минушини, нині відомий і авторитетний мазепознавець. Виступили автори першого номеру журналу Олександр Коваленко (декан історичного факультету ЧДПІ імені Т.Г. Шевченка), кандидат історичних наук Тамара Демченко (ЧДПІ імені Т. Г. Шевченка) і Світлана Половнікова (Чернігівський історичний музей). Нині всеукраїнський історико-краєзнавчий журнал включено до категорії Б Переліку наукових фахових видань України, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт зі спеціальностей 032 «Історія та археологія» і 035 «Філологія».

16 грудня 2009 року до 35-річчя заснування клубу відбулося засідання на тему «Клуб «Краєзнавець»: минуле та майбуття». Під час зібрання можна було почути щирі слова дружби і високої оцінки діяльності клубу від професорів історичного факультету Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, працівників Обласного історичного музею імені В. В. Тарновського, письменників, науковців, краєзнавців.

І далі в межах засідань клубу «Краєзнавець» проводилося багато цікавих заходів. Це бенефіси читачів-краєзнавців, зустрічі з керівництвом товариства «Чернігівське земляцтво» в Києві, відзначення ювілеїв видатних українських письменників-земляків, презентації книг, читачькі конференції, «круглі столи» різноманітної краєзнавчої тематики тощо.

З початком системних зрушень в країні у 2014 році, російської агресії проти суверенної України, а потім і повномасштабної війни, яка триває у нашій країні з 24 лютого 2022 року, змінилося звичне життя бібліотеки і зокрема діяльність клубу «Краєзнавець». У перші дні війни робота бібліотеки була призупинена, оскільки йшли бої під Черніговом. Бібліотека перейшла у режим простою. У ніч на 30 березня 2022 року під час артилерійського обстрілу збройними силами російської федерації центральної частини міста постраждала і будівля обласної бібліотеки.

Були пошкоджені дах, перекриття, частина вікон першого і другого поверхів. Частина даху, разом з перекриттям, впала всередину будівлі, утворивши велику дірку. Також були втрачені кондиціонер, смарт дошка, комп'ютерна техніка, меблі та частина фонду.

Після вигнання росіян з Чернігівщини почалися ремонтні та відновлювальні роботи, які, на жаль, тривають і досі.

Відчинила свої двері для користувачів обласна універсальна наукова бібліотека 1 вересня 2022 року. А уже 25 жовтня цього ж таки року відбулося перше після тривалої перерви засідання клубу «Краєзнавець», у межах якого був презентований рекомендаційний бібліографічний покажчик «З повагою і шаною... : чернігівці – захисники територіальної цілісності України», укладений і виданий фахівцями нашої бібліотеки. У посібнику представлена інформація про низку опублікованих літературних джерел, присвячених подвигу чернігівських військовослужбовців, правоохоронців, а ще і волонтерів, які протидіяли незаконним російським та проросійським збройним

формуванням у війні на сході України (2014–2021 рр.). В обговоренні видання взяли участь науковий співробітник Українського інституту національної пам'яті Сергій Бутко, головний спеціаліст Відділу у Чернігівській області Міністерства у справах ветеранів України Оксана Петренко, директорка комунального закладу «Чернігівський обласний пошуковий науково- редакційний центр» Олена Потапенко та ін. Зауважимо, що з міркувань безпеки захід проходив у бібліотечному укритті у змішаному форматі – зоом- конференція плюс живе спілкування.

Дещо пізніше, у листопаді 2022 року відбулося і перше після початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну велике зібрання в головній книгозбірні області – в межах засідання клубу «Краєзнавець» пройшла презентація книги Світлани Шовкун «Золоті перлини народної творчості: Седнівські прислів'я та приказки».

Не припинилася активна діяльність клубу «Краєзнавець» і надалі. Багато цікавих засідань відбулися у 2023 та 2024 роках. Зупинимосся лише на деяких з них.

Так, за цей період ми презентували книги доктора юридичних наук, професора Івана Богатирьова «Російсько-українська війна: погляд кримінолога», «Чернігівщина у війні: (нарис відтворення подій 24 лютого 2022 року)», «Особиста безпека в умовах війни. Поради кримінолога». Зазначимо, що свою першу книгу про російське вторгнення «Війна на Чернігівщині: нарис реальних подій» правник-кримінолог Іван Богатирьов опублікував ще влітку 2022 року. Загалом же на сьогодні уже побачило світ понад чотири десятки книг, у яких висвітлюється тема війни росії проти України у локальному, чернігівському контексті.

Цікавою та емоційно насиченою виявилася презентація монографій, присвячених історії двох столиць часів Гетьманщини – Батурина і Глухова – «Археологічні карти Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» українського археолога, наукового співробітника Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» Юрія

Ситого та «Історична топографія Глухова доби середньовіччя та ранньомодерного часу» відомого не тільки в Україні, а і далеко за її межами історика, археолога та дослідника Глухова Юрія Коваленка.

Юрій Коваленко – кандидат історичних наук, засновник музею археології при Національному заповіднику «Глухів», волонтер з пошуку тіл загиблих під час Другої світової війни та у зоні АТО. Військовий ЗСУ, який героїчно загинув на Луганщині 14 березня 2023 р., боронячи країну, яку любив понад усе.

У залі були присутні поважні делегації з Батурина і Глухова, який багато років був складовою частиною Чернігово-Сіверщини. Шановні гості представили слайд шоу світлин Юрія Олександровича, яким його пам'ятають колеги

та близькі. Емоційною кульмінацією заходу стала демонстрація відеофільму, що був знятий особисто Юрієм Коваленком у зоні бойових дій незадовго до загибелі.

Відбулися також презентації книг краєзнавців Івана Кириєнка «Черниш. Книга 2. І хрестиком, і доріжкою» та Володимира Правила «Красилівка», збірників «Чернігівський Євромайдан. Хроніка, факти, спогади» (автор-упорядник Сергій Соломаха) та «Перша шеренга» (упорядники Владислав Савенок і Василь Чепурний), що присвячений патріотам з Чернігівщини, які боролися за вільну і незалежну Україну за часів радянської імперії, а ще бібліотечна зустріч «Лише мумія страждає мовчки», на якій був представлений науково-просвітницький проект філії Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського «Садина родини Лизогубів» – відеофільм «Седнів таємничий. Мандри мумій Лизогубів» (автори Андрій Курданов, Олександр Сілов) тощо. Відновили також традицію урочисто відзначати на засіданнях клубу лауреатів літературно-мистецької премії імені Леоніда Глібова.

Інформація про події з життя клубу своєчасно висвітлюється на сторінках обласних засобів масової інформації, сайті бібліотеки, соціальних мережах.

Зауважимо, що у нелегких умовах воєнного стану засідання клубу «Краєзнавець» трансформувалися, стали напрочуд теплими, чутливими і людяними, більшість відвідувачів та запрошених гостей об'єднують свої

зусилля заради збереження, поповнення та популяризації інформаційно-краєзнавчого потенціалу бібліотеки. Сподіваємося, що попереду у нас ще багато важливих і цікавих просвітницьких заходів і проєктів. Адже бібліотека сьогодні – місце зустрічі не тільки з книгою та періодикою, а й з людьми, осередок навчання, спілкування, відпочинку.

Півстоліття діяльності клубу «Краєзнавець» Чернігівської ОУНБ імені Софії та Олександра Русових є прикладом

того, як подібне просвітницьке об'єднання при бібліотеці здатне створювати умови для спілкування, організовувати та модерувати події, сприяти пошуку та збереженню документальної пам'яті про рідний край.

Список використаних джерел:

- Замятіна О. Книга про історію села Красилівка – для нині живих і наших нащадків Сім днів: чернігівські новини. 2024. 4 квіт. С. 14.
- Каганова І. Клуб «Краєзнавець» – центр наукового і культурного спілкування користувачів Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки. Краєзнавство. 2009. г 3/4. С. 35–38.
- Клуб «Краєзнавець» – 35!: [інформація про ювілейне засідання]. Объявления+Семь дней. 2009. 23 груд. С. 23.
- «Краєзнавець» – клуб. Чернігівщина : енциклопедичний довідник. Київ, 1990. С. 364– 365.
- Лауреати премії імені Леоніда Глібова. Світ-інфо. 2024. 7 берез. С. 16.
- Половникова С. Клуб «Краєзнавець» Чернігівщина краєзнавча: календар-2005. Київ, 2004. С. 92.
- Представлення книги «Чернігівський євромайдан. Хроніка, факти, спогади». Світ- інфо. 2023. 7 груд. С. 14.
- Сапон В. Починався з «четвергів». Деснянська правда. 2009. 24 груд. С. 4.
- Студьонова Л. Клуб «Краєзнавець»: (до історії створення). Деснянська правда. 1982. 26 верес. С. 4.